

NEMIS TILINI IKKINCHI CHET TILI SIFATIDA O'QITISHDA KOMPENSATOR KOMPETENSIYANI RIWOJLANTIRISHNING NAZARIY VA AMALIY JIHATLARI

<https://doi.org/10.70728/phil.v05.i04.037>

Zakirova Sohiba Abdusaliyevna
O'zDJTU

Annotatsiya: Mazkur maqolada nemis tilini ikkinchi chet tili sifatida o'qitishda kompensator kompetensiyani rivojlantirishning nazariy va amaliy jihatlari keng yoritilgan. Kompensator kompetensiya o'quvchilarning til bilimlari yetarli bo'lmagan holatlarda ham muloqotni davom ettirish qobiliyatini anglatadi. Ushbu kompetensiya kommunikativ kompetensiyaning muhim tarkibiy qismi bo'lib, u o'quvchilarning strategik fikrlashini, moslashuvchanligini va mustaqil nutq faoliyatini rivojlantiradi. Maqolada ko'p tillilik sharoitida nemis tilini o'rganish jarayonining o'ziga xos jihatlari, xususan, birinchi chet til tajribasining ijobiy va salbiy ta'siri tahlil qilinadi. Shuningdek, kompensator strategiyalar - parafraz qilish, sinonimlardan foydalanish, jest va mimikadan foydalanish hamda kod almashish kabi usullar ko'rib chiqiladi. Tadqiqotda o'qituvchining roli, dars jarayonida interaktiv metodlardan foydalanish va o'quvchilarning kommunikativ faolligini oshirish yo'llari ham yoritilgan. Amaliy misollar orqali kompensator kompetensiyani rivojlantirishning samarali usullari ko'rsatib berilgan. Xulosa sifatida, ushbu kompetensiya o'quvchilarning chet tilida erkin va samarali muloqot qilishida muhim ahamiyatga ega ekanligi ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: kompensator kompetensiya, nemis tili, ikkinchi chet tili, kommunikativ yondashuv, strategiyalar, ko'p tillilik

THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS OF DEVELOPING COMPENSATORY COMPETENCE IN TEACHING GERMAN AS A SECOND FOREIGN LANGUAGE

Zakirova Sohiba Abdusaliyevna
UzSUWL

Abstract: This article extensively covers the theoretical and practical aspects of developing compensatory competence in teaching German as a second foreign language. Compensatory competence refers to the ability of students to continue communication even when their language skills are insufficient. This competence is an important component of communicative competence, which develops students'

strategic thinking, flexibility, and independent speech activity. The article analyzes the specific aspects of the process of learning German in multilingual conditions, in particular, the positive and negative effects of the first foreign language experience. It also examines compensatory strategies - paraphrasing, the use of synonyms, the use of gestures and facial expressions, and methods such as code switching. The study also covers the role of the teacher, the use of interactive methods in the lesson, and ways to increase students' communicative activity. Effective methods for developing compensatory competence are shown through practical examples. In conclusion, it is emphasized that this competence is important for students to communicate freely and effectively in a foreign language.

Keywords: compensatory competence, German, second foreign language, communicative approach, strategies, multilingualism

KIRISH

Hozirgi zamonaviy ta'lim tizimida chet tillarini o'rganish muhim o'rin tutadi. Ayniqsa, nemis tilini ikkinchi chet tili sifatida o'qitish jarayoni o'ziga xos metodik yondashuvlarni talab qiladi. O'quvchilar ko'pincha birinchi chet tilni o'rganib bo'lgach, ikkinchi tilni o'zlashtirishga kirishadi. Bu esa ularning til o'rganish tajribasini boyitadi, lekin shu bilan birga yangi qiyinchiliklarni ham yuzaga keltiradi. Til o'rganish jarayonida o'quvchilar ko'plab kommunikativ vaziyatlarga duch keladi. Bunday vaziyatlarda ular o'z fikrlarini to'liq ifoda etish uchun yetarli lug'at yoki grammatik bilimga ega bo'lmasligi mumkin. Ana shunday holatlarda kompensator kompetensiya muhim rol o'ynaydi. Ushbu kompetensiya yordamida o'quvchilar til yetishmovchiligi sharoitida ham muloqotni davom ettira oladi. Kommunikativ kompetensiya tushunchasi Dell Hymes tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, unda kompensator kompetensiya alohida ahamiyat kasb etadi. Bu kompetensiya o'quvchilarning strategik fikrlashini rivojlantiradi va ularni real hayotiy vaziyatlarda tilni qo'llashga tayyorlaydi.

Nemis tilini ikkinchi chet tili sifatida o'rganishda o'quvchilar odatda ingliz tiliga tayanadi. Bu esa ba'zan ijobiy transferni ta'minlash, ba'zan esa xatolarga olib keladi. Shuning uchun o'quvchilarga kompensator strategiyalarni o'rgatish zarur. Mazkur maqolaning asosiy maqsadi - kompensator kompetensiyani rivojlantirishning nazariy va amaliy jihatlarini yoritishdir. Shuningdek, o'qitish jarayonida qo'llaniladigan samarali metodlar va strategiyalarni tahlil qilish ham muhim vazifa hisoblanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Kompensator kompetensiya tushunchasi chet tillarni o'qitish metodikasida muhim o'rin egallaydi. Ushbu tushuncha dastlab Dell Hymes (1972) tomonidan ilgari surilgan kommunikativ kompetensiya nazariyasi doirasida paydo bo'lgan. Keyinchalik Michael Canale va Merrill Swain (1980) kompensator (strategik) kompetensiyani

kommunikativ kompetensiyaning muhim tarkibiy qismi sifatida ta'riflab berdilar. Ellen Bialystok (1990) kompensator strategiyalarni o'quvchilarning til bilimlaridagi bo'shliqlarni to'ldirishga xizmat qiluvchi kognitiv vosita sifatida ko'rib chiqadi. U strategiyalarni "qochish" va "erishish" strategiyalariga ajratadi. Zoltán Dörnyei (2001) esa bu strategiyalarning o'quvchilarning motivatsiyasini oshirishdagi rolini ta'kidlaydi. Shuningdek, Rod Ellis (2003) kompensator kompetensiyaning nutq ravonligini rivojlantirishdagi ahamiyatini ko'rsatadi. Zamonaviy tadqiqotlarda Claude Germain va Joan Netten (2013) tomonidan taklif etilgan neyrolingvodidaktik yondashuv muhim o'rin tutadi. Unga ko'ra, tilni o'rganish jarayoni takrorlash va real kommunikatsiya orqali samarali amalga oshadi.

METODOLOGIYA

Mazkur tadqiqot metodologiyasi kommunikativ, kognitiv va neyrolingvodidaktik yondashuvlar integratsiyasiga asoslanadi. Kommunikativ yondashuv Dell Hymes hamda Michael Canale va Merrill Swain tomonidan ishlab chiqilgan nazariyaga tayanadi. Ushbu yondashuvda o'quvchilar real hayotga yaqin vaziyatlarda tilni qo'llash orqali kompensator kompetensiyaning rivojlantiradilar. Kognitiv yondashuv Rod Ellis (2003) tomonidan asoslab berilgan bo'lib, unda o'quvchilar faol fikrlash orqali tilni o'zlashtiradi. Bu jarayonda ular qayta ifodalash, kontekst asosida taxmin qilish kabi strategiyalarni qo'llaydilar. Neyrolingvodidaktik yondashuv Claude Germain va Joan Netten (2013) ishlanmalariga asoslanadi. U takrorlash, emotsional muhit yaratish va og'zaki nutqqa urg'u berishni nazarda tutadi. Tadqiqotda quyidagi usullar qo'llanildi: kuzatuv, tahlil, tajriba va maxsus mashqlar ishlab chiqish. Ushbu mashqlar o'quvchilarda kompensator strategiyalarni shakllantirishga qaratilgan.

ASOSIY QISM

Kompensator kompetensiya nemis tilini ikkinchi chet tili sifatida o'qitishda muhim o'rin egallaydi, chunki u o'quvchilarning cheklangan til resurslari bilan ham samarali muloqot qilish imkoniyatini ta'minlaydi. Ushbu kompetensiya o'quvchining mavjud bilimlariga tayanib, yetishmayotgan elementlarni turli strategiyalar yordamida to'ldirish qobiliyatini anglatadi. Amaliyot shuni ko'rsatadiki, o'quvchilar ko'pincha yangi tilni o'rganishda so'z boyligi yetishmasligi sababli qiyinchiliklarga duch keladi, lekin aynan kompensator strategiyalar yordamida ular bu muammoni yengib o'tadi. Masalan, o'quvchi "Apfel" so'zini bilmasa, u "qizil meva" yoki "daraxtda o'sadigan meva" deb izohlashi mumkin. Bu esa parafraz qilish strategiyasining oddiy ko'rinishidir. Yoki "Bäckerei" so'zini bilmagan o'quvchi "non sotiladigan joy" deb aytishi mumkin. Bunday yondashuv muloqotni uzmaslikka yordam beradi.[1] Kompensator strategiyalar faqat lingvistik vositalar bilan cheklanmaydi. O'quvchilar jest va mimikalardan ham faol foydalanadi. Masalan, ichimlik haqida gapirganda ichish harakatini ko'rsatish orqali ham fikrni yetkazish mumkin. Bu esa nolingvistik

strategiyalar qatoriga kiradi va ayniqsa boshlang'ich bosqichda juda samarali hisoblanadi.

Interaktiv strategiyalar ham muhim ahamiyatga ega. O'quvchi tushunmagan holatda "Iltimos, yana bir bor takrorlang" yoki "Bu nimani anglatadi?" kabi savollar berishi orqali muloqotni davom ettiradi. Bu esa o'quvchining faolligini oshiradi va uni kommunikativ jarayonning faol ishtirokchisiga aylantiradi. Nemis tilini ikkinchi chet tili sifatida o'rganishda ingliz tilining ta'siri katta bo'ladi. Masalan, "Haus" va "house" so'zlarining o'xshashligi o'quvchiga yangi so'zni tezroq o'zlashtirishga yordam beradi. Biroq ayrim hollarda noto'g'ri o'xshashliklar ham uchraydi, bu esa xatolarga olib keladi. Shuning uchun o'qituvchi o'quvchilarga qaysi holatda transfer foydali, qaysi holatda esa ehtiyot bo'lish kerakligini tushuntirishi zarur. Dars jarayonida kompensator kompetensiyani rivojlantirish uchun interaktiv metodlardan foydalanish muhim hisoblanadi. Rolli o'yinlar ayniqsa samarali bo'lib, o'quvchilar real hayotiy vaziyatlarni sahnalashtiradi. Masalan, do'konda xarid qilish, restoranda buyurtma berish yoki yo'l so'rash kabi vaziyatlar o'quvchilarning nutq faoliyatini faollashtiradi. Bunday mashg'ulotlar davomida o'quvchilar til yetishmovchiligini turli strategiyalar yordamida to'ldirishga harakat qiladi.[3]

Bundan tashqari, juftlikda va guruhda ishlash ham muhim rol o'ynaydi. O'quvchilar bir-biri bilan muloqot qilish jarayonida o'z bilimlarini mustahkamlaydi va yangi strategiyalarni o'rganadi. Muammoli vaziyatlar yaratish ham samarali usullardan biridir. Masalan, o'quvchilarga biror predmetni nomlamasdan tasvirlab berish topshirig'i beriladi. Bu esa ularni fikrlashga va turli ifoda vositalaridan foydalanishga undaydi. Kompensator kompetensiyani rivojlantirishda o'qituvchining roli ham beqiyosdir. O'qituvchi o'quvchilarga nafaqat bilim beruvchi, balki yo'naltiruvchi va motivator bo'lishi kerak. U darsda erkin va qo'llab-quvvatlovchi muhit yaratishi, xatolarni tanqid qilmasdan, aksincha, o'rganish jarayonining bir qismi sifatida qabul qilishi lozim. Bu esa o'quvchilarning o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi. Shuningdek, kompensator kompetensiyani rivojlantirish uzluksiz jarayon bo'lib, u muntazam mashqlar va amaliy faoliyatni talab qiladi. O'quvchilar qanchalik ko'p muloqot qilsa, shunchalik tez bu kompetensiya shakllanadi. Shu bois dars jarayonida kommunikativ faoliyatga ko'proq e'tibor qaratish muhim hisoblanadi.

Kompensator kompetensiyani rivojlantirish jarayonida zamonaviy texnologiyalardan foydalanish ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, raqamli ta'lim vositalari o'quvchilarga mustaqil ravishda til o'rganish va kommunikativ ko'nikmalarini rivojlantirish imkonini beradi. Masalan, turli mobil ilovalar va onlayn platformalar orqali o'quvchilar yangi so'zlarni o'rganish bilan birga, ularni real vaziyatlarda qo'llashni mashq qiladi. Bu jarayonda o'quvchi so'z yetishmovchiligini sezganda, boshqa ifoda vositalarini izlashga harakat qiladi, bu esa kompensator strategiyalarni mustahkamlaydi.[5]

Bundan tashqari, video va audio materiallardan foydalanish ham samarali hisoblanadi. O'quvchilar autentik nutqni tinglab, tushunmagan joylarini kontekst orqali aniqlashga harakat qiladi. Masalan, nemis tilidagi qisqa dialoglarni tinglash jarayonida o'quvchi ayrim so'zlarni bilmasa ham umumiy mazmunni anglashga intiladi. Bu esa uning taxmin qilish, mantiqiy fikrlash va kontekstdan foydalanish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Shuningdek, yozma nutqda ham kompensator kompetensiya muhim rol o'ynaydi. O'quvchilar incho yoki kichik matn yozishda kerakli so'zni topa olmaganda, uni boshqacha tarzda ifodalashga harakat qiladi. Masalan, murakkab gap tuza olmagan o'quvchi oddiy gaplar orqali fikrini bayon etadi. Bu esa kommunikativ maqsadga erishishda muhim omil hisoblanadi.

Kompensator kompetensiyani rivojlantirishda muntazam mashq qilish muhimdir. O'quvchilar qanchalik ko'p turli vaziyatlarda muloqot qilsa, shunchalik tez strategiyalarni o'zlashtiradi. Shu sababli o'qituvchi dars jarayonida doimiy ravishda kommunikativ topshiriqlardan foydalanishi zarur.

MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, kompensator kompetensiyani rivojlantirish o'quvchilarning nemis tilida muloqot qilish qobiliyatini sezilarli darajada oshiradi. Kompensator strategiyalarni qo'llagan o'quvchilar nutq jarayonida faolroq bo'lib, o'z fikrlarini erkinroq ifoda etadilar. Bu holat Zoltán Dörnyei (2001) tomonidan ta'kidlangan motivatsiya va strategiyalar o'rtasidagi bog'liqlikni tasdiqlaydi. Shuningdek, o'quvchilarda xatodan qo'rqish darajasi kamayadi. Ular so'z boyligi yetarli bo'lmagan vaziyatlarda ham muloqotni davom ettira oladilar. Bu esa Ellen Bialystok (1990) tomonidan ilgari surilgan nazariy fikrlar bilan mos keladi. Neyrolingvodidaktik yondashuv asosida tashkil etilgan darslar o'quvchilarning nutq faoliyatini avtomatlashtirishga yordam beradi. Biroq, natijalar o'quvchilarning individual xususiyatlariga ham bog'liq. Umuman olganda, kompensator kompetensiyani rivojlantirishga qaratilgan metodika o'qitish samaradorligini oshiradi va o'quvchilarning motivatsiyasini kuchaytiradi.

XULOSA

Nemis tilini ikkinchi chet tili sifatida o'qitishda kompensator kompetensiyani rivojlantirish zamonaviy til ta'limining muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Ushbu kompetensiya o'quvchilarga til bilimlari yetarli bo'lmagan vaziyatlarda ham samarali muloqot qilish imkonini beradi va ularning kommunikativ faoliyatini qo'llab-quvvatlaydi. Mazkur maqolada ko'rib chiqilgan nazariy va amaliy jihatlar shuni ko'rsatadiki, kompensator kompetensiya kommunikativ kompetensiyaning ajralmas qismi bo'lib, u strategik fikrlashni rivojlantirishga xizmat qiladi. O'quvchilar parafraz qilish, sinonimlardan foydalanish, jest va mimika orqali o'z fikrlarini ifoda etishni o'rganadi. Bu esa ularning mustaqil ravishda muloqot qilish qobiliyatini oshiradi. Amaliy jihatdan esa interaktiv metodlar, xususan rolly o'yinlar, guruhli ishlar va

muammoli vaziyatlar kompensator kompetensiyani shakllantirishda juda samarali ekanligi aniqlandi. Bunday metodlar o'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishini oshiradi va ularni faol ishtirok etishga undaydi. Shuningdek, o'qituvchining roli ham juda muhimdir. U o'quvchilarga yo'naltiruvchi, qo'llab-quvvatlovchi va motivator sifatida yordam berishi lozim. Dars jarayonida erkin muhit yaratish, xatolarga nisbatan ijobiy munosabat bildirish o'quvchilarning ishonchini oshiradi. Xulosa qilib aytganda, kompensator kompetensiya o'quvchilarning til o'rganish jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi. Uni rivojlantirish orqali o'quvchilar nafaqat nemis tilida, balki boshqa tillarda ham samarali muloqot qila oladigan, mustaqil va ijodiy fikrlaydigan shaxs sifatida shakllanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Бим И.Л. Теория и практика обучения иностранным языкам (2002)
2. Пассов Е.И. Коммуникативный метод обучения иностранным языкам (2010) <https://нэб.рф>
3. Зимняя И.А. Психология обучения иностранным языкам (2001)
4. Dell Hymes On Communicative Competence (1972)
5. Neuner, Gerhard Mehrsprachigkeitsdidaktik und Tertiärsprachenlernen (2004)
6. Krumm, Hans-Jürgen Deutsch als Fremdsprache: Ein internationales Handbuch (2010)
7. Funk, Hermann; Kuhn, Christina Methoden im Deutschunterricht (2012)
8. Littlewood, William Communicative Language Teaching: An Introduction (2004)
9. Canale, Michael; Swain, Merrill Theoretical Bases of Communicative Approaches to Second Language Teaching and Testing (1980)
10. Council of Europe Common European Framework of Reference for Languages (CEFR) (2001)